

Az euroszkepticizmus és ami mögötte van

Malte Zabel: Euroszeptizismus. Ursprünge und Ausdrucksformen im Verlauf des europäischen Integrationsprozesses. Nomos, Baden-Baden, 2017. 407 oldal

Az egyik legnagyobb brit napilap, a *Telegraph* a következő címmel közölt írást 2020. január 29-én: „Az euroszeptikusok missziója csak akkor ér véget, ha az EU eltűnik.” A cikket Allister Heath, a lap egyik szerkesztője jegyezte, vagyis nem valamilyen elszigetelt vélemény jelent meg, hanem az nyilvánvalóan közel állt a lap irányvonalához. Mindez figyelemre méltó, hiszen az Egyesült Királyság ekkor már javában az Európai Unióból való kilépés felé haladt – ez két nap múlva hivatalosan is megtörtént –, így azt várhatnánk, hogy a *Telegraph* magát euroszeptikusnak tartó szerkesztője számára közömbös az EU további léte. Az írás a brit sajtó jelentős részének az EU-hoz való sajátos attitűdje mellett azt is jelzi azonban, hogy az euroszkepticizmus fogalma félrevezető lehet: nem egyszerűen az Európai Unióval szembeni fenntartásokat vagy kétségeket jelent a szó filozófiai és köznapiság értelmében. Ennél jóval többről van szó: egyenesen az EU-val szembeni, végletekig ellenséges beállítódást is takarhatja, a fenti bizarr formát is öltheti, amikor a brit újságíró akkor is az EU megszűnését kívánja elérni, ha országa már nem tagja az európai integrációnak – sőt, egyenesen misszióknak tartja az EU megsemmisítését. Ennek háttere nyilvánvalóan az, hogy az EU vonzerőt jelent sokak számára,

hiszen a világ legsikeresebb nemzetközi együttműködését valósította meg. Ezért a brit nacionalista számára nem elegendő, ha országa kívül van az EU-n: lehetőleg fel kell számolni ezt az alternatív modellt. Mindazonáltal az EU-ellenesség számos módon megjelenhet, s okai sokrétűek lehetnek. Malte Zabel könyve, amely a német Nomos kiadónál jelent meg, éppen azt tartja fő feladatának, hogy számba vegye annak fő törvényi megjelenési formáit és mozgatórugóit.

Maga az euroszkepticizmus fogalma viszonylag újkeletű: 1985-ben jelent meg először a londoni *Times* hasábjain. A fogalom azóta is meglehetősen elmosódott, vagyis a médiában az EU-val szembeni kritika szinte mindenféle típusának megjelölésére szolgál, a mérsékelt bírálattól a – fentiekben is jelzett – teljes elutasításig. Fontos körülmény, hogy a fogalom tudományos használata is hasonlóan sokrétű, és gyakran a kutatásban is egymástól jelentősen eltérő véleményeket és politikai áramlatokat illetnek vele. Egy gyakran idézett tipológia úgy próbálja áthidalni ezt a problémát, hogy „kemény” és „puha” euroszeptikusokat különböztet meg.¹ Az előbbi az integráció egészével szembeni militáns, ellenséges fellépést takarja, míg az utóbbi egyes célokkal vagy intézményekkel szembeni mérsékelt kritikai attitűdöt jelent. Mások számára ez a kettős felosztás nem elegendő, és ennél differenciáltabb tipológiát javasolnak.²

¹ Taggart, Paul: *A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems*. *European Journal of Political Research*, vol. 33 (1998) No. 3. 363–388.; Taggart, Paul – Szczerbiak, Aleks: *Introduction: Opposing Europe? The Politics of Euroscepticism in Europe*. In: Aleks Szczerbiak, A. – Taggart, P. (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of*

Euroscepticism. Vol. 1: Case Studies and Country Surveys. Oxford, 2008. 1–15.

² Kopecký, Petr – Mudde, Cas: *The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe*. *European Union Politics*, vol. 3 (2002) No. 3. 297–326.

Az euroszkepticizmusra vonatkozó kutatások az 1990-es években élénkultek meg, s azóta is ritkán nyúlnak vissza az azt megelőző évtizedekre. A tárgyalt kötet egyik fontos erénye, hogy kibővíti az elemzés időbeli perspektíváját, s az EU-val, illetve elődjével – az Európai Gazdasági Közösséggel és az Európai Közösséggel – szemben kritikus politikai áramlatok történetét az európai integráció kezdeteitől vizsgálja. Ez a hosszú távú szemlélet jelentős előnnyel jár: ráirányítja a figyelmet arra, hogy az euroszkepticizmus megjelenése nem a maastrichti szerződés utáni időszak fejleménye. Egyben segít megítélni azt is, hogy a jelen és a közelmúlt euroszkepticizmusa milyen sajátosságokat mutat a korábbi időszakok integrációellenes politikai áramlataihoz viszonyítva.

Az euroszkepticizmus történeti kontextusának megteremtése céljából Malte Zabel három fázisra tagolja az európai integráció folyamatát: ezek közül az első a felépítési szakasz, mely a második világháborútól a Római Szerződésig terjed; ezt követi a konszolidációs időszak, mely az EGK megalakulásától a Maastrichti Szerződésig tart; a harmadik pedig a politizáció (*Politisierung*) szakasza, vagyis az 1992 utáni periódus. Ezekben az időszakokban vizsgálja, hogy kik voltak az integráció legjelentősebb kritikusai, melyek voltak azok érvei, s milyen hosszú távú hatással járt tevékenységük.

Az integráció felépítési szakaszára vonatkozóan a szerző megállapítja, hogy nemcsak létezett euroszkepticizmus 1945 és 1957 között, hanem meglehetősen elterjedt volt. Bemutatja, hogy a nyugat-európai kommunista pártok, a brit politikai élet széles spektruma, a francia gaullisták, neves nyugat-európai szocialisták és szociáldemokraták, továbbá a liberális polgári pártok számos képviselője

igen kritikusán viszonyult az európai együttműködés kialakuló intézményeihez. Kezdetben az európai újjáépítés legfontosabb külső támogatója, az Egyesült Államok is komoly fenntartásokkal viseltetett az integrációs törekvésekkel szemben. Az okok között található a kor sajátos körülményeiből adódó megfontolások, így a (nyugat)német újrafelfegyverzés ellenzése, abból kiindulva, hogy az NSZK nyugati integrációja elősegíti azt. Láthatunk azonban olyan mozgatókat is, melyek nem az adott történelmi kontextushoz kapcsolódtak, hanem később is erőteljesen megjelentek: különösen a gaullisták és a brit konzervatívok hangsúlyozták a nemzeti identitás megőrzésének igényét, melyet ezek a politikai irányzatok nem láttak összeegyeztethetőnek az integrációval. A vezető politikusok közül ekkoriban mindenekelőtt Charles de Gaulle képviselte ezt a véleményt. Így Zabel munkája rokonítható azzal a kutatási irányzattal, mely az európai integráció válságait követi nyomon a kezdetektől, s az együttműködés sorozatos kríziseinek bemutatásával új perspektívába helyezi a napjainkban megfigyelhető konfliktusokat.³

A könyv mellett érvel, hogy bár az euroszkepticizmus az integrációs folyamat ezen első szakaszában is széles körben elterjedt volt Nyugat-Európában, magára az európai integrációra viszonylag kevésbé hatott. A gaullistáknak ugyan sikerült megakadályozni az Európai Védelmi Közösség létrejöttét, de ez mindenekelőtt a franciák német újrafelfegyverzéstől való félelméből eredt, így csak közvetve kapcsolódott az integráció tagadásához. Másrészt ez a kudarc arra ösztönözte az integráció híveit, hogy más módon és más területeken – mindenekelőtt a gazdasági együttműködésre koncentrálnak – folytassák törekvéseiket, ami végül az Európai

³ Kaelble, Hartmut: *Spirale nach unten oder produktive Krisen? Zur Geschichte politischer Entscheidungskrisen der europäischen Integration*. Integration, vol. 36 (2013) No. 3. 169–182.; Kaelble, Hartmut: *Eine beispiellose Krise? Die Krise der europäischen In-*

tegration seit 2010 im historischen Vergleich. In: Heidenreich, Martin (Hrsg.): *Krise der europäischen Vergesellschaftung? Soziologische Perspektiven*. Wiesbaden, 2014. 31–51.

Gazdasági Közösség megalapításához vezettek.

Az integráció Zabel által megkülönböztetett második, konszolidációs szakaszában az euroszkepticizmus mindinkább a politikai perifériára került az EGK-t létrehozó hat államban. Ez a széles Európa-párti konszenzus időszaka, melyben csak a kommunisták és az 1980-as évektől megerősödő jobboldali populisták ellenezték az integrációt. Az előbbieket főként azért, mert számukra az a kapitalizmus támogatójaként jelent meg, az utóbbiak pedig a nemzeti szuverenitást féltették az együttműködéstől. Ezek a politikai erők azonban maguk sem voltak teljesen egységesek, s eleve ritkán jutottak kormányzati szerephez.

Mindazonáltal az 1970-es évektől a „puha” euroszkepticizmus térnyerése figyelhető meg a kontinens nyugati részén. Az 1973-ban az Európai Közösségbe belépett Egyesült Királyságban és Dániában, továbbá a csatlakozást fontolgató többi skandináv országban az integrációval szembeni fenntartások a politikai közép – főként a szocialista és szociáldemokrata irányultságú pártok – esetében is erősebbek voltak, mint az alapító államokban. Különösen jelentős volt ebből a szempontból az Egyesült Királyság tagsága, már csak azért is, mert Margaret Thatcher emblematikusan megjelenítette az euroszkeptikus magatartást, egyfajta orientációs ponttá vált az Európai Közösséggel szemben kritikus politikai erők számára.

Az 1980-as évekig a brit Munkáspárt és a skandináv szociáldemokraták az Európai Közösséget szélsőséges piacpártisága miatt kritizálták, míg a brit Konzervatív Párt jelentős csoportjai piacellenességet tulajdonítottak annak. A kritika tehát ebben az

időszakban igen változatos módon jelent meg, mégpedig az ideológiai pozíciótól, pragmatikus megfontolásoktól és a politikai kultúrától függően. Mindazonáltal már az 1970-es és 1980-as években látható volt szinte az összes ma is létező euroszkeptikus álláspont, melyeket a kutatás általában csak az 1990-es évektől kezdett vizsgálni. Ezért Zabel úgy véli, hogy a konszolidációs időszak euroszkepticizmusának jelentősége nem annak tényleges hatásában rejlik. Inkább azért érdemes tanulmányozni azt, mert ekkoriban alakultak ki azok az érvelési stratégiák, melyek azóta is jellemzik az EU kritikusait. Ezek közé tartozik különösen a nemzeti identitás és a nemzeti szuverenitás védelme, az olyan gazdasági érvek, mint a nettó befizetők sérelmei, valamint az állítólag nagy brüsszeli bürokrácia szabályozási törekvései.⁴

Zabel munkájának fontos eredménye, hogy az euroszkeptikus érvek a nemzetállami kontextustól függően jelennek meg. Ezt a témába vágó más újabb munkák – mint Catherine E. De Vries könyve – is megerősítették az ezredforduló utáni időszakra vonatkozóan, kimutatva, hogy elsősorban az egyes tagállamok belső politikai mozgásai határozzák meg a közvélemény EU-hoz való viszonyát, s jóval kevésbé maga az EU tevékenysége.⁵ Mindez még szélesebb elméleti kontextusba is ágyazható: Zabel eredményei illeszkednek a Stanley Hoffmann által meg alapított és Andrew Moravcsik által továbbfejlesztett kormányközi vagy más néven intergovernmentális integrációelméleti irányzat fontos téziseihez.⁶

Az 1992-es maastrichti szerződéstől számított harmadik, politizációs szakaszban az euroszkeptikusok érvelési módja tehát jórészt azonos maradt, s az előző időszakhoz

⁴ Az ezekre vonatkozó mítoszokra lásd: Tomka Béla: *Mítoszok az Európai Unió demokratikus hiányosságairól*. Kommentár, 11. évf. (2016) 6. sz. 20–28.

⁵ De Vries, Catherine E.: *Eurocepticism and the Future of European Integration*. Oxford, 2018.

⁶ Hoffmann, Stanley: *Obstinate or Obsolate? The Fate of the Nation State and the Case of Western Europe*. Daedalus, vol. 95 (1966) 862–915.; Moravcsik, Andrew: *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. London, 1998.

képeket eltéréseket inkább az euroszkepticizmus intenzitásának fokozódása miatt látunk. Az integráció új formái és az EU új kompetenciái eleve növelték a kritika lehetőségét, s egyben az EU-val szemben kritikus pártok számára újabb mobilizációs esélyeket és taktikai mozgásteret is teremtettek. Különösen a jobboldali populisták pártok igyekeztek ezt kiaknázni, de a szélsőbaloldal és a konzervatív pártok egy része számára is a politikai önmeghatározás fontos elemévé kezdett válni az euroszkeptikus attitűd.

Az ezredforduló után új jelenségként erősödött az EU-ellenes politikai tényezők nemzetközi együttműködése, ami a korábbi évtizedekben szinte teljesen hiányzott. Az együttműködés formálisan is megjelent az Európai Parlamentben platformok és frakció formájában, de informális módon is zajlott.

A megelőző időszakokkal összevetve Zabel éles különbséget lát az euroszkepticizmus hatásait tekintve. Az EU-ellenes attitűdök véleménye szerint ebben a periódusban vezettek először valós politikai következményekhez. Tíz olyan népszavazás zajlott le a különböző államokban, melyek elutasítottak valamilyen, az EU bővítésével, továbbfejlesztésével vagy az integráció mélyítésével kapcsolatos indítványt. Ezek közül kétségtelenül legnagyobb hatású az európai alkotmány elvetése volt több országban, mely ennek következtében le is került a napirendről. A könyv már nem tárgyalja azt, de a másik hasonlóan fontos fejlemény az Egyesült Királyság kilépéséről 2016-ban tartott népszavazás volt a közismert szoros, de a Brexithöz vezető eredménnyel.

Ezért is nehéz elfogadni Zabelnek azt a következtetését, hogy minden ilyen fejlemény ellenére az euroszkeptikus politikai szereplők a kezdetektől máig csak kevésbé befolyásolták az integrációs folyamatot. A szerző ezt a véleményét arra alapozza, hogy a legjelentősebb euroszkeptikus politikai erőnek számító jobboldali populisták és szélsőbaloldali pártok rendszerint marginális helyet foglaltak el az egyes tagállamok politikai életében, hiányzott a belső kohéziójuk, s

az európai integráció gyakorlati kérdéseiben a dogmatizmus volt jellemző rájuk, ami szintén akadályozta az érdekérvényesítésüket. E tekintetben pedig nagy hasonlóságot lát a konszolidációs időszak legkövetkezetesebb integrációellenes politikai erőinek hatásával. A szerzőnek ez a következtetése árnyalásra szorul, hiszen az integrációval szembeni fenntartások lényegében az EU egész fennállása alatt jelentős korlátot jelentettek az integrációs folyamat tovább haladása tekintetében. Ennek időnként látványos megnyilvánulásai is voltak, mint például de Gaulle Zabel által is többször idézett ellenállása az 1960-as évek közepén, mely az „üres székek” politikája okozta krízisben csúcsosodott ki. Maga a szerző is ismerteti, hogy az euroszkeptikus konzervatív pártoknak sikerült tartós hatást kifejteni az Európai Parlamentben és különösen az Európai Tanácsban a tagállamok közötti tárgyalások során az 1990-es évektől.

A könyv bemutatja az euroszkepticizmus fő mozgatóit, s eközben a politikai pártok és a média katalizáló szerepét is hangsúlyozza. Ez a rész azonban meglehetősen általános jellegű, s a munka adós marad annak meggyőző ábrázolásával, hogy mely tényezők eredményezték az euroszkepticizmus intenzitásának növekedését az 1990-es évektől. A politizációnak tulajdonít elsődleges jelentőséget ebben, de ennek fogalma és folyamata szintén kevésbé kidolgozott.

Emellett az is kérdéses, hogy a maastrihti szerződés valóban annyira éles határvonalnak tekinthető-e az euroszkepticizmus történetében, mint azt Zabel véli. Érvek szólnak amellett, hogy kevésbé volt egyértelmű fordulópontra: a kötet – mint láttuk – maga is amellett érvel, hogy az euroszkeptikus érvek rendszere már korábban kialakult, s bőven ismerünk példákat az 1980-as évekből az integrációs folyamatot fékező politikai konfliktusokra. Másfelől az EU-ellenes pártok befolyásának növekedése az ezredforduló után látható, mint ahogyan az említett népszavazások túlnyomó többsége is ekkor zajlott. Annál is fontosabb ez a probléma, mert ha a

maastrichti szerződésnek korszakváltó jelentőséget tulajdonítunk e tekintetben, az elmentmond a kötet már idézett fontos állításának, mely szerint az euroszkepticizmus megjelenési formáit és dinamikáját nem elsősorban az EU tevékenysége határozta meg, hanem a nemzetállami politikai környezet jellege determinálta.

Összességében Malte Zabel munkája sok tanulsággal jár az euroszkepticizmus és általában az európai integráció tanulmányozói számára. A hosszú távú perspektíva eredményesnek bizonyul, még akkor is, ha a kötet az euroszkepticizmus dinamikájának tanulmányozása során meggyőzőbben képes kimutatni a történeti kontinuitás elemeit, mint az új szakaszok kialakulásának és más változásoknak a mozgatórugóit. Szintén kevésbé meggyőző az euroszkepticizmus politikai hatásának ábrázolása, mely azonban nemcsak

Zabel munkájának, hanem a témára vonatkozó szakirodalom egészének is egyik elhanyagolt aspektusa. A kutatás számos nehézsége véleményünk szerint koncepcionális okokra vezethető vissza: az euroszkepticizmus – mint azt korábban érintettük – ebben a kötetben és a szakirodalomban egyaránt jelöli az európai integrációt lényegében elutasító politikai véleményeket és az EU működését javítani kívánó, praktikus, célorientált bírálatokat. E két teljesen eltérő ideológiai alapokkal és különböző célokkal rendelkező politikai áramlat fogalmi megkülönböztetése nélkülözhetetlennek tűnik az EU-t a tagállamok felől érő hatások pontosabb feltérképezéséhez.

TOMKA BÉLA